

В.Федяєва
м. Херсон

Практика виховання дітей в сім'ї Лесі Українки

Вивчення теорії і практики сімейного виховання свідчить, що родинне виховання – вічна категорія, його значення і роль завжди були, є, і будуть актуальними: це “одна із форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків та інших родичів з повсякденним впливом сімейного побуту школи, засобів масової інформації, соціального та природного оточення, перша природна і постійно діюча національного виховання дітей засобами народної педагогіки у колі найближчих по крові і духу людей” [2; 402].

Сім'я, як відомо, є природною основою суспільства. В сім'ї, через сім'ю, в умовах родинного побуту, праці, дозвілля формуються первинні ціннісні орієнтації та соціальні настанови дітей. Однак, серйозні кризові явища, пов'язані з процесами глобалізації (безробіття, посилена міграція населення, послаблення родинних зв'язків), негативно впливають на сімейне виховання.

Опора на виховну силу традицій, на споконвічні сімейні цінності, виявлення і підтримка позитивних тенденцій у сімейно-родинних відносинах, формах родинного спілкування набуває сьогодні особливої актуальності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що сімейна педагогіка сформувалась поступово. Емпірично шукаючи найдосконаліші способи впливу на дитину в сім'ї, суспільство та батьки набули досвіду. Тому важливою умовою піднесення ефективності сімейного виховання є досягнення народної педагогіки, звичаїв, традицій, порад педагогів-практиків, які на основі умінь і навичок у різні історичні часи, за певних умов теоретично обґрунтовували основні положення узагальненого досвіду виховання дітей у сім'ї. Йдеться насамперед про теоретичну спадщину

С.Русової, Г. Ващенко, К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, М.Стельмаховича.

Значну увагу вихованню дітей в сім'ї наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, приділяли педагоги і письменники, такі як Борис Грінченко, Леся Українка, Іван Франко.

Сьогодні питання особливостей виховання дітей у традиційній українській сім'ї порушують вчені (О.Вишневський, А. Даник, О. Постовий). Визначенню педагогічного потенціалу українських народних традицій, звичаїв і обрядів у виховному процесі взагалі і сім'ї зокрема, присвячено праці Г. Майбороди, М.Стельмаховича, Є. Сявакко.

Однією із умов об'єктивного висвітлення історико-педагогічного процесу, факту, явища, системи, що розглядається у нашому дослідженні – виховання дітей в сім'ї, яка є складовою цього загального процесу, – є звернення до історичного минулого. “Найбільш повно і репрезентативно це можна побачити в контексті розвитку національної педагогічної думки – широкого поняття духовної, культурної сфери, до якої, крім педагогіки, входять філософія, релігія, ідеологія, мораль та етика, а також ціла низка інших феноменів. Звичайно, в центрі її уваги перебувають наукове пізнання, онтологічний пошук – виявлення, опис, систематизація фактів, їх оцінка. Педагогічна думка завжди персоніфікована, на ній лежить відбиток особистості її носія з його смаками, поглядами, віруваннями та уподобаннями. Моделлю розгляду педагогічної думки часто виступає творча біографія педагога” [4;36].

Такий науковий підхід, виокремлений О.Сухомлинською, дає змогу більш глибоко обґрунтувати систему виховання дітей в сім'ї в Україні кінця ХІХ – ХХ ст., яке було представлено досить широкою плеядою науковців, просвітників і “висвітлення біографічних фактів життя, змісту і напрямів їх творчості завжди залежали від політичного й ідеологічного впливу” [4; 38]. До них, насамперед, належала і Леся Українка.

Проблема виховання дітей в сім'ї Лесі Українки, її підходи і погляди на сімейне виховання спеціальним предметом дослідження в історії педагогіки не були. Маємо лише окремі студії щодо поглядів Лесі Українки на виховання дітей в сім'ї (В.Постовий, Л. Горболіс, Л.Костенко, О.Бабишкін). Дисертаційне дослідження Л.Новаківської "Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки" присвячено системі виховання у сім'ї Косачів.

Висвітлюючи це питання ми виходимо з того, що:

1. Ознайомлення з літературно-педагогічною спадщиною письменників, їх життям та просвітницькою діяльністю дає змогу розкрити особливості сімейного виховання в XIX – початку XX ст. в сім'ях української інтелігенції.

2. Вивчення питань сімейного виховання в різних соціальних групах сприяє більш ґрунтовному визначенню існуючої в цей період теорії і практики виховання, що є актуальним сьогодні, адже ми спостерігаємо в Україні процеси зміни в народонаселенні, які були характерними й для XIX ст.

Адже, за офіційною статистикою, сім'ї в Україні в цей історичний період різнилися за станом [1].

Мета нашого дослідження - науково обґрунтувати, що саме наприкінці XIX століття з'являються такі форми роботи з дітьми в сім'ї, які отримали подальший розвиток, а до окремих сьогодні повертається і має повернутися українська сім'я. Зважаючи на особистий внесок Лесі Українки у практику родинного виховання, у даній статті ми на основі мемуарів та епістолярних праць родини Лесі Українки, виділяємо дві позиції:

1. яким було виховання у сім'ї Лесі Українки, і як воно вплинуло на формування майбутньої поетеси?
2. який особистий внесок Лесі Українки в теорію і практику виховання дітей в сім'ї.

Висвітлити це питання безпосередньо допомагають спогади Лесиних рідних – матері та сестер, а також листи Лесі до рідних. Аналіз літературних джерел підтверджує, що “в усій мемуаристиці, що стосується поетеси, нема ні щоденників, ні записок, ні автобіографій (за винятком уривка Олени Пчілки), лише спогади, серед котрих переважають просто згадки” – [3; 6].

Спогади рідних, подруг, листування з бабусею, дядьком М.Драгомановим дають змогу уявити повну й детальну картину Лесиноного виховання в родині. Постійна увага батьків, їх піклування, спрямування дітей на корисні справи дали змогу стати малим Косачам гідними своєї родини. Особливу увагу приділяли батьки розумовому вихованню, формуванню стійкого інтересу до пізнання нового, до навчання. Питаннями навчання в сім'ї Косачів займалися і батько, і мати. Неабияку роль у навчанні Лесі відіграла тітка батька Парасковія Степанівна Чернявська. Початкову освіту діти отримали дома, адже самі батьки мали ґрунтовні знання, постійно їх самовдосконалювали. Навчаючи дітей, поєднували батьківську любов з вимогливою принциповістю. Батьки були прикладом для дітей. Мати досконало, майстерно володіла рідною мовою, чудово читала, розповідала, малювала, грала на фортепіано, співала, танцювала, мала акторські здібності.

Петро Антонович Косач успішно закінчив Чернігівську гімназію (тут учителем словесності був Л. Глібов), вступив на математичний факультет Петербурзького університету, але через рік перейшов на юридичний. За “студенческие неприятели” на другому курсі був відрахований і змушений переїхати “до Києва, вступив до Київського університету теж на юридичний факультет, на якому проходив науку, успішно й гарно закінчив його” [3; 30].

Батьки дуже цінували знання, потяг до них, були досить освіченими людьми, з перших років вчили дітей грамоті, що дало змогу Лесі у п'ять років самостійно прочитати книжечку М. Комарова “Розмова про земні сили”.

Як свідчить мемуаристка, спогади сестри, батьки створили для Лесі необхідні умови навчання дома. Тепло рідного дому позитивно впливало на

дітей, у сім'ї постійно панував здоровий дух єдності. Дружні стосунки батьків і дітей високо підносили гідність людини, будувались на засадах любові та добра, становили основу повноцінного життя сім'ї. Щирістю і відкритістю характеризувались стосунки батьків і дітей.

Досить сприятливою була атмосфера у сім'ї Косачів. “Була в батька надзвичайно цінна риса - високо цінувати людську гідність у всякої людини, хоч би у найменшої дитини, ... не пам'ятаю й єдиного разу, щоб батько когось з нас, дітей, налаяв чи насварив, чи щоб щось наказав зробити. Він завжди радив, просив, намагаючись і найменшому довести, чому так слід, а так не слід робити, намагався переконати, а не примусити” [3; 32].

Стосунки в сім'ї Косачів вибудовувались на засадах гуманізму: “З дітьми ж і своїми, і чужими батько був завжди ніжний, говорив, власне, розмовляв, поважно, наче з рівними собі...” [3; 33].

До дітей батько ставився не як до “малих”, а як до “молодих друзів” і це дуже імпонувало й подобалось дітям, та примушувало їх і самих уважно ставитися до своєї гідності.

Значну увагу приділяли вивченню мов, враховуючи інтерес до вивчення окремих предметів, не примушували виучувати те, до чого не здатна дитина. Наприклад, “Леся була виключно здатна до мов, абсолютно, як вона казала, не здатна до математики” [3; 33]. Це розуміли батьки.

Із листа О. Пчілки до матері Є.І. Драгоманової: “Науки Леся проходить все, що и Миша: греческий и латинский язык понимает лучше, чем Миша. Ото вже “письменна та друкована” буде”.

У сім'ї Косачів постійно панувала любов: “Батько наш усіх нас дуже любив і був ідеально дбайливим, уважним та добрим до всіх нас” [3; 34].

Постійну увагу приділяли батьки питанням вивчення з дітьми світової, російської ті української літератури. Ольга Кривинюк запевняє, що він завжди зачаровував дітей своїм умінням читати оповідання М. Щедріна: “Читати з батьком Щедріна було просто насолодою, так батько досконало

знав, як треба розшифровувати всі щедрінські “иносказання”, так гарно він умів коментувати всі твори Щедріна” [3; 34].

Батько напам'ять знав і розказував дітям казки Пушкіна. “Батько кохався в російській літературі, а відтак намагався, та й не без успіху, якнайширше ознайомити з нею своїх дітей та прищепити їм шанобу до неї”[3;35]. Крім того, любив розповідати про своє знайомство з українськими письменниками, наприклад, про байкаря Л.Глібова, свого вчителя.

Діти вчилися декламувати, розповідати, аналізувати вчинки героїв та історичні події.

Виховувались діти у сім'ї Косачів на засадах народності. Таке виховання здійснювалось через знайомство дітей з народною творчістю, особливу увагу цим питанням приділяла мати. Вона постійно співала і вчила дітей народних пісень, розповідала казки, приповістки, збирала народні орнаменти на Звягельщині, досить серйозну увагу приділяла старовинній українській архітектурі. “Жаборицькі пісні, казки, різні повір'я, звичаї, купальські, жнивварські і т. ін. Леся добре пам'ятала і часто згадувала. З дитинства Леся бачила, як мама збирає народні узори, перемальовує їх, лагодячи до друку. Леся розумілась на них і артистично виконувала різні українські народні вишивки”[3; 36].

Виховували Косачі у дітей повагу до світової культури та літератури, до творчості інших народів: у Лесі “з братом Михайлом неначе якимись святими книгами поруч з “Трудами Чубинського” з наймолодшого віку були “Мифы классической древности”, і “Сербські народні думи й пісні” в перекладі М. Старицького” [3; 37].

Діти знали і “навколишніх сіл “сезонні” звичаї, пісні та оповідання, що їх супроводять, як от щедрівки, весільні, колядки, веснянки, купальські, жнивварські і обжинкові. Старших дітей Михайла та Лесю залучали до етнографічної роботи. У Колодяжному Леся з допомогою брата Михайла записала од колодяжинських людей багато пісень, а маючи музичну освіту на фортепіано підбрала мелодії.

Досить серйозну увагу приділяли питанням виховання дітей на природі, самою природою. Мати часто водила дітей до лісу, до озера, діти просто зачаровувалися рідним Волинським поліссям.

Діти в сім'ї виховувалися на засадах сестринської та братерської любові. Леся і Михайло “були найщирішими приятелями, найвірнішими друзями, були у всьому нерозлучні: разом бавилися, разом читали, разом вчилися, разом розважались” [3; 41].

Для молодшої Лесі Михайло завжди був прикладом, вона прагнула досягти того рівня розумового розвитку, що й брат: “Миша навчився дуже рано читати, а що Леся навчалася разом з ним, то в чотири роки вона вже справно читала. Найлюбішими книжечками малих Лесі й Миші були томи трудів Чубинського з казками та піснями, Сербські народні думи й пісні в українським перекладі, міфи стародавніх греків та ще книжка про подорожі різних славних мандрівників. Ті книжки вони знали мало не напам'ять. Крім тих книжок, вони читали багато й інших, бо обоє були дуже охочі до читання” [3; 42].

Як і всі діти, малі Косачі багато гралися, самі вигадували різні історії, відтворювали історичні образи. “Мали діти багато казкових ігор, наприклад кубики, щоб складати географічні карти” [3; 42]. Діти не просто механічно бавилися, виконували прості механічні рухи, а привчалися до аналізу, до пошуку правильної відповіді. Так, уважно вивчивши кубики і пишучи про них дядькові М. Драгоманову, 6-річна Леся навіть пише про помилки, що мають місце [3; 42].

Поряд із змістовними іграми, ляльками для молодших, батьки привчали дітей до творчості. Так, “Леся робила нам, молодшим дітям, літом з трави прехороших зелених мавок, убираючи їх в одягу з листя та пелюсточків квітів. А нашим купованим лялькам майстерно вишивала сорочки, шила гарну одягу, плела віночки з малюсінських квіточок, низала намисто з різних зернят” [3; 43].

Постійна увага приділялась питанням трудового виховання, вихованню в праці, посильній допомозі дорослим, батьки виховували повагу до людей праці.

У своїх спогадах сестра Ольга пише: “Крім читання й забав, робили вони літом і “поважну” роботу, бо завжди мали свій квітник і город, що самі обробляли та доглядали. Леся зовсім маленькою, в 6 років, навчилася шити й вишивати. І тоді вже задумувала вишити батькові сорочку. Бабуні, своїй хрещеній матері, що дуже її любила та пестила, Леся охотилася допомагати в господарстві, наприклад пекти булки, і батько жартував, що скоро й бабусю переважить, така з неї хороша господиня” [3; 42].

Питання естетичного виховання були в центрі уваги родини Косачів. Леся любила співати, танцювати. В Києві вона систематично брала лекції гри на фортепіано. Леся любила музику і була до неї вельми здатна, здатна навіть до композиторства, та на жаль, могла вчитися всього одну зиму, бо в неї почала боліти ліва рука.

Батьки приділяли постійну увагу питанням підготовки навчання дітей до гімназії, діти навчалися з приватним учителем, великої уваги надавали вивченню іноземних та стародавніх мов (грецьку й латинську вивчала Леся).

Закладені батьками основи знань, уміння самостійно працювати, засвоювати ази наук, закладені ними прагнення до пізнання нового дали змогу дітям стати високоосвіченими людьми. Брат Михайло успішно закінчив гімназію, університет. Лесі Українці через недугу не довелося, на жаль, вчитися систематично з учителями, вона “ніколи не була в жодній школі, однак же була врешті високоосвіченою людиною, знала багато мов, гарно грала, між іншим, часто грала власні композиції та імпровізації, яких вона, на жаль, не вміла записати” [3; 43].

Вивчаючи життя і діяльність Лесі Українки, не можна не погодитись із твердженням сестри Ольги, що “всю освіту Леся здобула собі сама завдяки своїй великій охоті до науки та своїй надзвичайно сильній вдачі, якою вона не раз перемагала муку болю, муку туги й жалю, що так смутно минають її

дитячі й юнацькі літа, і, часто й лежачи, читала і вчилася тим читанням безперестану все життя” [3; 44].

У сім'ї закладалися основи подальшого життєвого шляху Лесі Українки, що саме батьки, починаючи з дитинства, опікувалися її майбутнім, переживали хвилини радощі і розпачу, раділи літературним успіхам і громадській діяльності, бо підтримка родини, близьких і друзів дали їй змогу стати Людиною, письменницею, внести свою частку у розвиток вітчизняної педагогічної науки.

Родинне виховання в сім'ї Лесі Українки здійснювалось з урахуванням народних навчально-виховних традицій. Жива народна мова, традиційно-звичаєва обрядовість у сукупності з загальнолюдськими нормами, виховували у дітей любов до ближнього, повагу до національних цінностей, історії. У їх сім'ї навчання було могутнім чинником у формуванні особистості, а приязнь, сердечність стосунків робили дитину незалежною і повноправною частиною родини.

Батьки зробили чимало для того, щоб їх діти вирости гідними громадянами своєї країни. І, як наслідок, – велика публіцистична, літературно-громадська діяльність Лесі Українки, її світове визнання, її внесок в історію педагогіки України.

Література:

1. Кравець В. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994. – 360 с.
2. Педагогічний словник / За ред. Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
3. Спогади про Лесю Українку / Упоряд. Костенко А.І. – К.: Дніпро, 1971. – 483 с.
4. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
5. Шиманська І.Ф. Леся Українка про освіту та виховання. – К.: Радянська школа, 1973. – 111 с.